

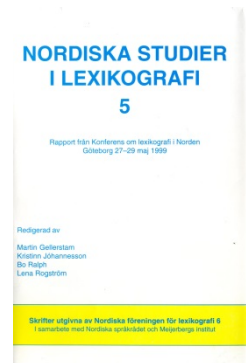
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Markeringsangivelser i ordböcker: några strukturella aspekter

Forfatter: Bo Svensén

Kilde: Nordiska Studier i Lexikografi 5, 2001, s. 357-375
Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Göteborg 27.-29. maj 1999

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Bo Svensén

Markeringsangivelser i ordböcker: några strukturella aspekter

This contribution deals with some structural aspects of diasystematic marking in dictionaries. The functions and structural properties of the markers themselves are discussed as well as their relationship to other textual elements, applying the conceptual and terminological framework used in *Nordisk leksikografisk ordbok* [Nordic Dictionary of Lexicography]. In the concluding section, some problems pertaining to the user aspect are briefly touched upon.

1. Inledning

1.1. Diasystematisk markering

Markering, eller rättare sagt *diasystematisk markering*, innebär i regel att det i en ordbok anges att en viss lexikalisk enhet i något avseende avviker från huvudmassan av de enheter som förekommer i ordboken och att dess användning är underkastad restriktioner av något slag. Markeringsystemet i en ordbok består av ett antal delsystem, som vart och ett tar sikte på en viss typ av egenskaper hos de lexikaliska enheterna, t.ex. *diakronisk markering* (som gäller den tidsmässiga aspekten), *diatopisk markering* (som gäller den rumsliga aspekten), *diastratisk markering* (som gäller den stilmässiga aspekten) och *diateknisk markering* (som gäller tillhörighet till ett visst fackområde). Genom att välja ett visst slags *markeringsangivelse* specificerar ordboken närmare vari avvikelsen eller restriktionen består:

Markeringstyp	Dimension	Exempel på markeringsangivelse
diakronisk	tid	åld., hist.
diatopisk	plats	dial., finlandssv.
diastratisk	stilmnivå	litt., vard., sl., vulg.
diateknisk	fackområde	biol., jur., fil., mus.

Markering är ett intressant område från strukturell synpunkt, och syftet med mitt bidrag är att försöka beskriva såväl markeringsangivelsernas egen struktur som deras roll i ordboksstrukturen i stort med hjälp av den begreppsapparat och den terminologi som förekommer i *Nordisk leksikografisk ordbok* (NLO 1997). Men eftersom NLO inte är fullt tillräcklig för det här ändamålet, skall jag komplettera med ytterligare några begrepp och termer, de flesta hämtade från det stora samlingsverket *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires* (1989–91). Jag skall också ta upp några problem som har att göra med användaraspekten.

1.2. Funktion

1.2.1. Uttryckssidan eller innehållssidan?

Markeringsangivelserna kan avse restriktioner på uttryckssidan eller på innehållssidan. Vissa av dem kan avse båda typerna (Svensén 1987:174ff.).

Inom det diatekniska delsystemet kan en angivelse som ”med.” avse innehållssidan och betyda ’detta uttryck avser en företeelse som hör hemma inom medicinen’ (som i det första exemplet nedan), men den kan också avse uttryckssidan och betyda ’detta uttryck tillhör medicinskt fackspråk’ (som i det andra exemplet):

cataplasma [...] s med. grötomslag

(Norstedts eng–sv 1993)

pancreatic [...] *adj.*, ~ *juice* bukspott; med. pankreassaft

(Norstedts eng–sv 1993)

På liknande sätt måste man inom det diakroniska delsystemet skilja mellan ”hist.” och ”åld.”, där den förra angivelsen gäller innehållssidan och betyder ’detta uttryck betecknar en företeelse som inte längre förekommer i sinnevärlden’, medan den senare tar sikte på uttryckssidan och betyder ’detta uttryck tillhör ålderdomligt språk’:

varlet [...] s **1** hist. page, väpnare **2** äld. el. skämts. lymmel, skurk
(Norstedts eng–sv 1993)

1.2.2. Information eller differentiering?

En markeringsangivelse kan ha två olika uppgifter. Antingen skall den bara ge information om en viss lexikalisk enhet, eller också är dess uppgift att genom att ge denna information differentiera mellan flera enheter av samma slag (Werner 1991: 2796ff.). I följande exempel kan det knappast vara fråga om någon differentiering, eftersom alla angivelser i artikeln är av olika slag:

corrélat [...] m gram. korrelat

(Norstedts fra–sv 1998)

Differentiering mellan lexikaliska enheter med hjälp av markeringsangivelser är vanligast i tvåspråkiga ordböcker, där det som regel handlar om *ekvivalentdifferentiering*:

membran s anat. el. biol. membrane; tele. el. radio o.d. el. i pump
diaphragm

(Norstedts sv–eng 1993)

Det är också vanligt att markeringsangivelser används vid differentiering mellan homografer:

1 basilic [...] m bot. el. kok. basilika

2 basilic [...] m mytol. basilisk

(Norstedts fra–sv 1998)

Exemplen är typiska också på så sätt att det för det mesta är just diatekniska markeringsangivelser som används i differentierande syfte.

2. Angivelsestruktur

Markeringsangivelsernas inre struktur kan vara utformad på flera olika sätt. Man kan exempelvis skilja mellan angivelser som har

undergått någon form av *kondensering* eller *textförtätning* (jfr Wolski 1989) och sådana som inte har gjort det. Kondensering innebär att ett textelement förkortas med hjälp av ett visst förfarande. Det ursprungliga textelementet kallas i NLO *fulltext*, och resultatet av textförtätningen benämns *kondensat*.

Det är få ordböcker som genomgående har icke-kondenserade markeringsangivelser, helt naturligt eftersom detta är mycket utrymmeskrävande. En av dem som har gått in för fulltextangivelser är COBUILD:

calorie [...] 2 the amount of heat needed to raise the temperature of one gram of water by 1C; a technical term in physics.
(COBUILD 1987)

bullshit [...] a very rude or swear word. 1 If you say 'bullshit!', you are telling someone that you think what they have just said is complete nonsense or absolutely untrue. [...]
(COBUILD 1987)

Det normala är i stället att alla eller nästan alla typer av markeringsangivelser i en ordbok är kondenserade på något sätt. Kondensering kan ta sig olika former, och när det gäller markeringsangivelser förekommer åtminstone fem olika typer. I två av fallen utgörs angivelsen av en s.k. *markör*. Det vanligaste är att markören består av en standardiserad förkortning:

sleeper [...] 2 järnv. sovvnagn; sovplats 3 järnv. sliper, syll 4 vard. plötslig [och] oväntad succé [...] 6 vard. sömntablett, sömnpiller
(Norstedts eng-sv 1993)

Markören kan också bestå av en *angivelsesymbol*, dvs. en symbol som själv utgör en angivelse. Den typen av markörer var vanligare förr. Vi vet ju exempelvis hur ämnesområden ofta brukade anges i äldre ordböcker: ankaren för sjöväsen, kugghjul för teknik, korslagda värjor för militärväsen osv.:

W (Buch)	wissenschaftlich.
♀ (Blume)	Pflanzenkunde, Pflanze.
⊕ (Zahnrad)	technisch, Handwerks-Ausdruck.
⚔ (Hämmer)	den Bergbau betreffend.
⚔ (Degen)	militärisch.
⚓ (Anker)	{Marine, Schifffahrt; {Schiffersprache.
⊕ (Welschfuß)	Handel, Kaufmännisch.
✉ (Posthorn)	Post.
🚂 (Locomotive)	Eisenbahn.
🚲 (Fahrrad)	Radfahr-sport.
🎵 (Note)	Musik.

(Sachs-Villatte 1911)

Bruket av standardiserade förkortningar och angivelsesymboler kombineras i regel med en tredje typ av kondensering, nämligen utelämnning av textelement. Förkortningen "fam." i följande exempel betyder inte bara 'familjär' utan skall uttydas 'uttrycks-sättet tillhör familjärt språk'.

trang II -t, adj. [...] 3 (fam.) dum; tung i begripelsen [...] (Aschehoug og Gyldendal 1992)

3. Åtkomststruktur

Den fjärde typen av kondensering har inte med angivelsens egen struktur att göra utan gäller *åtkomststrukturen*. Det handlar alltså om de strukturella egenskaper hos ordbokstexten som leder användaren till sökt information, dvs. i vårt fall visar att ett visst textelement är en markeringsangivelse.

Åtkomststrukturen åskådliggörs genom *strukturindikatorer*. Man skiljer mellan *typografiska strukturindikatorer* och *icke-typografiska strukturindikatorer*.

De typografiska strukturindikatorerna består i att vissa teckensnitt (t.ex. Times, Helvetica), vissa snittvarianter (t.ex. kursivstil,

fetstil, kapitäl), vissa teckengrader etc. används för att ange olika funktioner hos textelement. Till de vanligaste typografiska strukturindikatorerna i samband med markeringsangivelser hör mindre teckengrad och kursiv snittvariant, den senare särskilt populär i anglosaxisk lexikografi:

sleep^r [...] 2 järnv. sovvagn; sovplats 3 järnv. sliper, syll 4 vard. plötslig [och] oväntad succé [...] 6 vard. sömntablett, sömnpiller
(Norstedts eng-sv 1993)

bugger^r [...] *n sl, esp. BrE* 1 taboo an offensive or disagreeable person 2 taboo a SODOMITE [...] (LDOCE 1987)

De icke-typografiska strukturindikatorerna består av tecken, i regel skiljetecken, parentestecken och symboler. De vanligaste typerna som förekommer i samband med markeringsangivelser är parenteser av olika slag:

trang II -t, adj. [...] 3 (fam.) dum; tung i begripelsen [...] (Aschehoug og Gyldendal 1992)

Glas^r [...] er hat ein bißchen zu tief ins ~ geguckt <umg.> er ist leicht beschwipst [...] (Wahrig 1980)

4. Räckvidd

En annan viktig faktor när det gäller markeringsangivelser är deras *räckvidd*. Med en angivelses räckvidd menar jag här summan av de textelement i ordboksartikeln utöver lemmat som den på rent strukturella grunder kan tänkas avse.

I en markeringsangivelses "närområde" finns det vissa faktorer som begränsar räckvidden, i huvudsak icke-typografiska strukturindikatorer såsom parenteser, skiljetecken och momentsymboler. I de följande exemplen har hakparenteser insatts för att visa vilka delar av resp. artikel som till följd av strukturindikatorer

ernas placering har kommit att ligga utanför markeringsangivel-
sens räckvidd:

fotogenlampa *s* paraffin] (amer. kerosene) [lamp
(Norstedts sv-eng 1993)

tensile /'tensəl] ; US 'tensl/ *adj* [...]
(OALDCE 1989)

pojke *s* [petit] garçon *m*] , vard. gosse *m* [...]
(Norstedts sv-fra 1998)

came² [...] *nf* [...] snow (arg), [junk (arg), [...]]
(Robert-Collins 1978)

kat [...]] 5 sjö. katt, piska; *den nihalede* ~ den niosvansade
katten
(Molde 1980)

Men vi skall inte uppehålla oss vid detta utan i stället se efter hur stor en markeringsangivelses räckvidd maximalt kan bli. Vi kan exempelvis tänka oss att vi har ett antal lexikaliska enheter som tillhör samma lemma och som är markerade på samma sätt. På ett visst stadium i redigeringsprocessen kan de ha sett ut som i följande exempel. Varje markeringsangivelse har en räckvidd som sträcker sig till slutet av resp. textstycke:

spat [...] *s* amer. [små]gräl, gruff
spat [...] *s* amer. dask, smäll
spat [...] *s* amer. stänk
spat [...] *vb itr* amer. smågräla, gruffa
spat [...] *vb itr* amer. stänka
spat [...] *vb tr* amer. daska till, smälla till

På ett något senare stadium i redigeringsprocessen kan de sex enheterna ha sammanförts i grupper efter ordklassstillhörighet, och det hela skulle kunna se ut så här:

spat [...]

I s I amer. [små]gräl, gruff 2 amer. dask, smäll 3 amer. stänk

II vb itr I amer. smågräla, gruffa 2 amer. stänka

III vb tr amer. daska till, smälla till

Men eftersom alla delbetydelser inom vart och ett av ordklassmomenten visar sig ha samma markeringsangivelse, flyttar lexikografen ut angivelsen till närmast högre nivå, dvs. till ordklassnivån, och stryker alla markeringar på delbetydelsenivå. Varje markeringsangivelse har nu inom sin räckvidd samtliga betydelsemoment inom resp. ordklassmoment:

spat [...]

I s amer. 1 [små]gräl, gruff 2 dask, smäll 3 stänk

II vb itr amer. 1 smågräla, gruffa 2 stänka

III vb tr amer. daska till, smälla till

Men eftersom nu alla ordklassmomenten också visar sig ha samma markeringsangivelse, flyttar lexikografen ut markeringen ytterligare en gång till närmast högre nivå, dvs. till lemmanivån, och stryker alla markeringar på ordklassnivå. Den enda kvarstående markeringsangivelsen har nu inom sin räckvidd samtliga ordklassmoment, dvs. hela artikeln:

spat [...] amer. I s 1 [små]gräl, gruff 2 dask, smäll 3 stänk II vb itr 1 smågräla, gruffa 2 stänka III vb tr daska till, smälla till

Det som här har beskrivits är i själva verket en femte typ av kondensering, som på tyska kallas *Auslagerung* (Wiegand 1989: 447ff.), på svenska förslagsvis *utflyttning*. Utflyttning är en kondenseringsform som är mycket typisk för markeringsangivelser. Det just visade exemplet representerar den vanligaste typen av utflyttning, s.k. *vänsterutflyttning*, där markeringsangivelsen flyttas till momentets eller artikelns början, varigenom dess räckvidd kommer att innefatta alla lexikaliska enheter som följer därefter, ända fram till momentets eller artikelns slut.

Vänsterutflyttning av markeringsangivelser kan också ske i betydligt mindre skala. Det följande exemplet måste rimligen uppfattas så att den diatopiska angivelse "isht amer." som man

måste förutsätta även vid "penitentiary" har flyttats ut till den första av de två amerikanska ekvivalenterna och därigenom har båda inom sin räckvidd:

fängelse *s* prison, gaol; isht amer. jail, penitentiary [...] (Norstedts sv-eng 1993)

Det förekommer också *högerutflyttning*, som är en typisk egen-skap för etymologiangivelser. De flesta ordböcker som ger etymologier placerar dem ju sist i artiklarna, och när detta sker i en artikel med ett polysemt lemma blir det alltså fråga om höger-utflyttning. När det gäller markeringsangivelser blir det bara undantagsvis fråga om högerutflyttning och då i mycket liten skala. Följande exempel skulle möjligen kunna anses vara ett fall av högerutflyttning, där den diatekniska angivelse "äv. data." som man måste förutsätta även vid "flowchart" har flyttats ut till den senare av de två ekvivalenterna och därigenom har båda inom sin räckvidd:

flödesschema *s* flowchart, flowsheet båda äv. data. (Norstedts sv-eng 1993)

5. Adresseringsstruktur

Som i de flesta fall när det gäller ordboksstruktur kan det vara fruktbart att betrakta markeringsangivelserna som komponenter i s.k. *bearbetningsenheter*. En bearbetningsenhet består i regel av två komponenter, varav den ena utgör en utsaga om den andra. Deras inbördes relation kan betraktas som en relation mellan ett *tema* och ett *rema*, där utsagan är rema och det som utsagan gäller är tema. Vi kan betrakta följande enkla exempel ur en tänkt engelsk-svensk ordbok:

car bil

I exemplet är "car" tema och "bil" rema. Det som i en sådan relation utgör rema kallas i ordboken *angivelse*, i detta fall alltså

betydelseangivelsen "bil", och det som utgör tema kallas angivelsens *adress*. Man säger att det föreligger en *adressering* från "bil" till "car":

car ⇐ bil
TEMA ⇐ REMA
ADRESS ⇐ ANGIVELSE

Ordningsföljden och relationerna mellan adresser och angivelser utgör ordbokens *adresseringsstruktur*.

Den vanligaste adressen för en angivelse är lemmat, och man talar då om *lemmatisk adressering*:

firre s vard. fish

(Norstedts sv-eng 1993)

Här kan var och en av de tre angivelserna betraktas som adresserad till lemmat, och exemplet innehåller alltså följande tre bearbetningsenheter:

firre ⇐ s
firre ⇐ vard.
firre ⇐ fish

Men det är också mycket vanligt med adressering inom mikrostrukturens ram, s.k. *infralemmatisk adressering*, där angivelsen är adresserad till ett annat textelement än lemmat. I själva verket är markeringsangivelserna ett ganska typiskt exempel på en informationstyp som ofta är infralemmatiskt adresserad. En markeringsangivelse kan exempelvis avse en enstaka uttalsvariant eller böjningsvariant, en målspråklig ekvivalent, ett språkprov osv.:

tensile /'tensəl/; US 'tensl/ adj [...]

(OALDCE 1989)

beget [...] (imperf.: *begot*, äld. el. bibl. *begat* ; [...])

(Norstedts eng-sv 1993)

fängelse s prison, gaol; isht amer. jail [...]

(Norstedts sv-eng 1993)

Glas¹ [...] er hat ein bißchen zu tief ins ~ geguckt <umg.> er ist
 leicht beschwipst [...] ↑
└──────────────────┘
 (Wahrig 1980)

Angivelsen kan i ordbokstexten stå före eller efter adressen. Står angivelsen efter adressen sägs den vara *vänsteradresserad*. Detta är naturligtvis det normala när adressen är lemmat, men andra fall förekommer också. Ett typiskt sådant fall är när adressen är ett språkprov:

fièvre [...] ; ~ *de cheval* vard. hög feber [...] ↑
└──────────────────┘
 (Norstedts fra-sv 1998)

Men även det motsatta fallet är vanligt. En artikelintern angivelse som är placerad före lemmat är naturligtvis alltid *högeradresserad*. Här betyder asterisken att ordet tillhör amerikansk engelska:

*pard², *par¹dner, *ns.* (sl.) partner, comrade [...] ↑
└──────────┘ └──────────┘
 (COD 1982)

Vi har nyss sett åtskilliga exempel också på infralemmatisk högeradressering:

tensile /'tensail; US 'tensl/ *adj* [...] ↑
└──────────┘
 (OALDCE 1989)

beget [...] (imperf.: *begot*, ätd. et. bibl. *begat* ; [...] ↑
└──────────┘
 (Norstedts eng-sv 1993)

fängelse *s* prison, gaol; isht amer. jail [...] ↑
└──────────┘
 (Norstedts sv-eng 1993)

Man kan också skilja mellan *enspråkiga bearbetningsenheter* och *tvåspråkiga bearbetningsenheter*.

I enspråkiga ordböcker, där det ju bara finns ett objektspråk och detta är identiskt med beskrivningsspråket, finns förstås bara enspråkiga bearbetningsenheter.

I de tvåspråkiga ordböckerna finns två objektspråk, varav det ena också fungerar som beskrivningsspråk. Därför finns det i sådana ordböcker både enspråkiga och tvåspråkiga bearbet-

ningsenheter. Markeringsangivelserna, i den mån de uttrycks i ord, hör till ordbokens beskrivningsspråk, och detta är i regel identiskt med de tilltänkta användarnas modersmål.

De tvåspråkiga bearbetningsenheter där markeringsangivelser ingår blir därför en typisk företeelse i passiva ordböcker, eftersom det i regel är det främmande språket som användaren behöver upplysningar om:

fièvre [...]; ~ *de cheval* vard. hög feber [...]

(Norstedts fra-sv 1998)

Bland de enspråkiga bearbetningsenheterna i tvåspråkiga ordböcker förekommer både *källspråkliga bearbetningsenheter* och *målspåkliga bearbetningsenheter*. I det första av följande två exempel ingår markeringsangivelsen i en källspråklig bearbetningsenhet, i det andra i en målspåklig:

firre *s* vard. fish

(Norstedts sv-eng 1993)

pancreatic [...] *adj.*, ~ *juice* bukspott; med. pankreassaft

(Norstedts eng-sv 1993)

De här två exemplen är typiska när det gäller just markeringsangivelser. Enspråkiga bearbetningsenheter på källspråket förekommer i aktiva ordböcker, där källspråk och beskrivningsspråk är identiska, och enspråkiga bearbetningsenheter på målspåket uppträder i passiva ordböcker, där målspåk och beskrivningsspråk sammanfaller.

Adresseringsförhållandena kan också beskrivas på olika sätt beroende på om markeringsangivelsen enbart skall ge information om en lexikalisk enhet eller om den också har en differentierande funktion. I följande två exempel handlar det enbart om att ge information:

firre [...] vard. fish

(Norstedts sv-eng 1993)

kosing [...] vard. fric *m* [...]

(Norstedts sv-fra 1998)

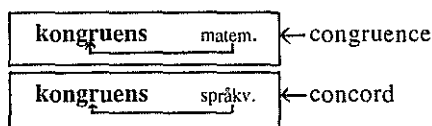
I exemplet ”**firre**” förekommer två angivelser, som var och en är adresserad direkt till lemmat. I exemplet ”**kosing**” skulle man kunna tänka sig att markeringsangivelsen är adresserad även till ekvivalenten.

I följande exempel har markeringsangivelsen däremot en differentierande funktion:

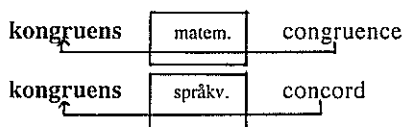
kongruens [...] matem. congruence; språkv. concord
(Norstedts sv-eng 1993)

Här måste adresseringen beskrivas på annat sätt, och flera olika tolkningar har föreslagits (Hausmann & Werner 1991:2732ff.), bland annat följande:

a) Det är fråga om två angivelser, ”congruence” och ”concord”, vilka är adresserade till varsin tvåledad adress: ”congruence” till ”**kongruens** matem.” och ”concord” till ”**kongruens** språkv.”. Var och en av adresserna utgör dessutom själv en bearbetningsenhet, där markeringsangivelsen är adresserad till lemmat. Det innebär att den matematiska termen ”**kongruens**” har ekvivalenten ”congruence”, och den språkvetenskapliga termen ”**kongruens**” har ekvivalenten ”concord”.

b) Det är fråga om två angivelser, ”congruence” och ”concord”, vilka båda är adresserade till lemmat ”**kongruens**”. Textelementen ”matem.” och ”språkv.”, som står mellan adress och angivelse, är själva varken adresser eller angivelser utan kan betraktas som ett slags ”angivelsemodifierare”. Innebörden är att termen ”**kongruens**”, när den används i matematiska sammanhang, skall översättas med ”congruence”, och att den när den används i språkvetenskapliga sammanhang skall översättas med ”concord”.

6. Markeringsystemet och användaren

Markeringsangivelserna kan vara problematiska från användarsynpunkt, eftersom det ibland kan vara svårt att avgöra till vilka andra textelement en viss angivelse kan vara adresserad. Dessa problem är av olika slag och av olika svårighetsgrad beroende dels på ordbokstypen, dels på typen av markering.

I enspråkiga ordböcker är läget förhållandevis enkelt. Där finns bara ett objektspråk, och man kan därför räkna med att markeringsangivelserna i enspråkiga ordböcker enbart avser ingångsspråkliga enheter, dvs. i stort sett bara lemmat och språkprov av olika slag. Det betyder att det knappast behöver råda några tvivel om en markeringsangivelses adressering, även om den är placerad på det här sättet, långt ifrån det som i första hand måste betraktas som dess adress, nämligen lemmat:

mju'kis subst. ~en ~ar

↑ ORDLED: mjuk-is-en

• (ofta i sms.) person som är mjuk dvs. (alltför) vänlig, snäll, förstående, mänsklig etc.; särsk. om man {MOTS. hårding, tuffing}

<vard>: mjukispappa [...]

(NEO 1995–96)

I tvåspråkiga ordböcker är läget ett annat. Där finns två objektspråk, och användaren kan därför bli osäker om en markeringsangivelse gäller enbart källspråkssidan, enbart målspråkssidan eller kanske både källspråkssidan och målspråkssidan.

De tolkningssvårigheter som uppstår i tvåspråkiga ordböcker gäller dock inte i lika hög grad för alla typer av markeringsangivelser. Rent allmänt borde man exempelvis kunna utgå från att diakroniska angivelser (t.ex. "åld.") och diatopiska angivelser (t.ex. "dial.", "prov.") som regel avser källspråkliga enheter och framför allt förekommer i passiva ordböcker: man brukar ju inte ange ålderdomliga eller dialektala ekvivalenter till ommarkerade

källspråkliga uttryck, inte heller brukar ålderdomliga eller dialektala uttryck förekomma på källspråkssidan i aktiva ordböcker.

Men det finns en typ av markeringsangivelser som inte erbjuder sådana generella hållpunkter, och det är de diastratiska (jfr Werner 1980). Det är nämligen ganska vanligt att ordböckerna även anger vardagliga ekvivalenter till omarkerade källspråkliga enheter (som i det första av de följande exemplen) och att vardagliga uttryck förekommer på källspråkssidan även i aktiva ordböcker (som i de tre andra exemplen):

pojke *s* [petit] garçon *m*, vard. gosse *m* [...]

(Norstedts sv-fra 1998)

kosing *s* vard. fric *m* [...]

(Norstedts sv-fra 1998)

firre *s* vard. fish

(Norstedts sv-eng 1993)

gängla [...] III *vb rfl*, ~ *sig* vard., gifta sig se mettre la corde au cou, se marier

(Norstedts sv-fra 1998)

I det första exemplet vet den svenske användaren redan från början att det källspråkliga uttrycket är omarkerat och kan sedan på strukturella grunder dra slutsatsen att angivelsen "vard." är adresserad enbart till den målspråkliga enheten "gosse". I de tre andra exemplen vet den svenske användaren redan att det källspråkliga uttrycket är vardagligt, men hur skall han rent principiellt kunna avgöra om angivelsen är adresserad enbart dit eller om den också avser ekvivalenterna?

Normalt förväntas väl användaren anta att stilnivån hos den målspråkliga ekvivalenten skall vara densamma som hos det källspråkliga uttrycket om inget annat anges, i varje fall i en aktiv ordbok. Det antagandet verkar ju vara riktigt när det gäller exemplet "**kosing**", men i de två sista exemplen riskerar användaren att bli vilseförd: i det tredje tillhör ekvivalenten inte samma stilnivå som lemmat, och i det fjärde tillhör visserligen

den första ekvivalenten samma stilnivå som det källspråkliga uttrycket men inte den andra.

Ett sätt att förebygga osäkerhet på den här punkten är förstås att förse både det källspråkliga uttrycket och de målspråkliga ekvivalenterna med markeringsangivelser. Detta sker normalt inte, men det finns en typ av ordböcker där det i regel blir nödvändigt att göra det. Jag syftar då på de *bidirektionella ordböckerna*, dvs. tvåspråkiga ordböcker avsedda för både användare som har källspråket som modersmål och användare som har målspråket som modersmål. En sådan ordbok är Robert-Collins' fransk-engelska och engelsk-franska ordbok (Robert-Collins 1978):

came² [...] *nf* (arg *Drogue*) snow (arg), junk (arg), stuff (arg) [...] (Robert-Collins 1978)

rappeler [...]; (*frm*) rappelez-moi à son bon souvenir
kindly remember me to him (*frm*). [...]

(Robert-Collins 1978)

Att ha markeringsangivelser på både källspråkssidan och målspråkssidan är utrymmeskrävande, och detta är sannolikt förklaringen till att man i Robert-Collins har valt att använda angivelsesymboler för de vanligaste stilskikten (en asterisk för tämligen ledigt vardagsspråk, två för ännu ledigare språk osv.). Angivelsesymboler av detta slag har också den fördelen att de rent typografiskt kan placeras dikt an mot adressen så att man inte behöver tveka om adresseringen:

glamour [...] 2 *cpd*: glamour boy* beau gars*,
beau mec**, glamour girl* pin-up** *f inv*, beauté *f*.
(Robert-Collins 1978)

De två objektspråken i Robert-Collins liknar varandra ganska mycket när det gäller de termer som brukar användas i markeringsangivelser, i synnerhet de diatekniska. I ordbokens markeringsangivelser, i den mån de består av standardiserade förkortningar, har man också företagit en ytterligare sammanjämkning av de två språken, och resultatet har blivit att markeringsystemet

i Robert-Collins kan sägas vara mer eller mindre enspråkigt. (Man kan exempelvis lägga märke till hur ordboken i exemplet "rappeler" ovan använder förkortningen "frm", som står för både fra. *formel* och eng. *formal*.)

Om objektspråken skiljer sig mer från varandra måste man ta till andra medel. Ett sådant är att använda sig av ett tvåspråkigt markeringsystem. En bidirektionell ordbok som har infört ett sådant system är Tom Hustads *Stor norsk-tysk ordbok*:

skjel'm² -en (1) (veralt.) Betrüger - m, Schlingel - m, (foreld.)
Schelm m [...]

(Hustad 1979)

De tyskspråkiga markeringsangivelserna skall ge de tyska användarna information om källspråkliga enheter och är vänsteradresserade. De norskspråkiga markeringsangivelserna skall ge de norska användarna information om de målspråkliga enheterna och är högeradresserade. Till yttermera visso särskiljs de två typerna av markeringsangivelser med hjälp av typografiska strukturindikatorer: de tyskspråkiga kännetecknas av rak snittvariant och de norskspråkiga av kursiv.

7. Slutord

Allt som här har sagts avser givetvis enbart pappersordböcker och har ingenting med "the floating dictionary" (Sinclair 2001) att göra. I takt med att formerna för digital lagring och distribution av lexikalisk information utvecklas och den elektroniska ordboken i allt större utsträckning blir var mans egendom, kommer de problem jag har berört sannolikt att förlora allt mer i aktualitet och slutligen övergå till att enbart utgöra en del av lexikografins historia.

Litteratur

A. ORDBÖCKER

- Aschehoug og Gyldendal 1992 = *Aschehoug og Gyldendals Store norske ordbok*. Red. T. Guttu. 3. opplag. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- COBUILD 1987 = *Collins COBUILD English Language Dictionary*. Ed. in chief J. Sinclair. London & Glasgow: Collins.
- COD 1982 = *The Concise Oxford Dictionary of Current English*. 7th ed. Ed. J. B. Sykes. Oxford: Clarendon Press.
- Hustad 1979 = T. Hustad: *Stor norsk-tysk ordbok*. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.
- LDOCE 1987 = *Longman Dictionary of Contemporary English*. New Edition. Harlow, Essex: Longman.
- Molde 1980 = *Dansk-svensk ordbok*. Utarbetad [...] av B. Molde. 3:e upplagan. Stockholm: Esselte Studium.
- NEO 1995–96 = *Nationalencyklopedins ordbok 1–3*. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.
- NLO 1997 = H. Bergenholtz/I. Cantell/R. V. Fjeld/D. Gunder- sen/J. H. Jónsson/B. Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbok*. (Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 4.) Oslo: Universitetsforlaget.
- Norstedts eng–sv 1993 = *Norstedts stora engelsk-svenska ordbok*. 2:a upplagan. Stockholm: Norstedts.
- Norstedts fra–sv 1998 = *Norstedts stora fransk-svenska ordbok*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Norstedts sv–eng 1993 = *Norstedts stora svensk-engelska ordbok*. 2:a upplagan. Stockholm: Norstedts.
- Norstedts sv–fra 1998 = *Norstedts stora svensk-franska ordbok*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- OALDCE 1989 = *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Fourth Edition. Chief Editor: A.P. Cowie. Oxford: Oxford University Press.
- Robert-Collins 1978 = *Robert-Collins French-English English-French Dictionary*. Glasgow: Collins.

- Sachs-Villatte 1911 = *Sachs-Villatte enzyklopädisches französisch-deutsches und deutsch-französisches Wörterbuch. Hand- und Schulausgabe. Erster Teil: französisch-deutsch.* Revidierte Ausgabe. Berlin-Schöneberg: Langenscheidtsche Verlagsbuchhandlung.
- Wahrig 1980 = G. Wahrig: *Deutsches Wörterbuch.* Völlig überarbeitete Neuausgabe. Mosaik Verlag.

B. ÖVRIG LITTERATUR

- Hausmann, F.J. & Werner, R.O. 1991. "Spezifische Bauteile und Strukturen zweisprachiger Wörterbücher: eine Übersicht." *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires* 1989-91:2729-2769.
- Sinclair, J. 2001. "Lexical Grammar" (denna volym s. 323-343).
- Svensén, B. 1987. *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet.* Stockholm: Esselte Studium och Tekniska nomenklaturcentralen.
- Werner, R. 1980. "Ein technisches Detail der Stilebenenzeichnung im zweisprachigen Wörterbuch." *Lebende Sprachen* 25:154-158.
- Werner, R. 1991. "Die Markierungen im zweisprachigen Wörterbuch." *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires* 1989-91:2796-2803.
- Wiegand, H.E. 1989. "Der Begriff der Mikrostruktur: Geschichte, Probleme, Perspektiven." *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires* 1989-91:409-462.
- Wolski, W. 1989. "Formen der Textverdichtung im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch." *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires* 1989-91:956-967.
- Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires* 1989-91. Ed. F.J. Hausmann/O. Reichmann/H.E. Wiegand/L. Zgusta. Berlin/New York: Walter de Gruyter.